

GRZEGORZ Z NYSSY

O TYTUŁACH PSALMÓW

Wstęp, tłumaczenie, przypisy
Marta Przyszychowska

Wydawnictwo WAM
Kraków 2014

Podstawa przekładu
In inscriptiones Psalmorum,
ed. J. McDONOUGH, *Gregorii Nysseni Opera,*
t. 5, Leiden 1962, 24-175

© Wydawnictwo WAM, 2014

Redakcja
Agnieszka Caba

Projekt okładki
Andrzej Sochacki

ISBN 978-83-7767-168-9

WYDAWNICTWO WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 12 62 93 200 • faks 12 42 95 003
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl
www.wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY
tel. 12 62 93 254-256 • faks 12 62 93 496
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA WYSYŁKOWA
tel. 12 62 93 260, 12 62 93 446-447
faks 12 62 93 261
e.wydawnictwowam.pl

Drukarnia Wydawnictwa WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków

WSTĘP

1. PSALTERZ OJCÓW

Oczywiście wszyscy wiemy, że ojcowie Kościoła nie znali przekładu Biblii Tysiąclecia. Jest to jednak wiedza tylko teoretyczna. Nawet w tłumaczeniach pism patrystycznych często cytuje się Biblię w tłumaczeniu Tysiąclatki, jakby było ono jedynym słusznym i pełnowartościowym. Dlatego wydaje mi się, że nigdy dość powtarzania, iż Stary Testament, jaki znali ojcowie, to Stary Testament w tłumaczeniu Septuaginty. Jest to dzieło sporządzone w środowisku Żydów aleksandryjskich w ciągu III i II wieku przed Chrystusem. Jego krytycy, zarówno wśród Żydów, jak i chrześcijan, wypominali mu przeoczenia, niezrozumienia, parafrazy, a nawet ohydną grekę¹. Współcześni bibliści często mówią o nim niemal z pogardą, uznając, że jego wartość jako przekładu jest znikoma².

Na szczęście istnieje w biblistyce cały nurt, który nie tylko docenia wartość Septuaginty, ale wręcz wynosi ją nad tłumaczenia z języka hebrajskiego, uznając te ostatnie za oderwane od wielowiekowej tradycji kościelnej. Jak pisze A. Tronina, *Septuaginta to nie tylko przekład, to dzieło oryginalne z licznymi uzupełnieniami i głęboką teologią*³. Wyjaśnia to dobitnie R. Le Déaut: *Septuaginta nie była przekładem z hebrajskiego we współczesnym znaczeniu tego słowa, ale tłumaczeniem księgi sakralnej dokonany w sposób, w jaki wtedy je pojmowano: było to wierne przekazanie treści orędzia, rozumianego i przeżywanego w hellenistycznych społecznościach żydowskich, chodzi więc o tekst wraz z jego interpretacją*⁴. Le Déaut posuwa się nawet do stwierdzenia, że to właśnie w Aleksandrii Stary Testament osiągnął

¹ Por. R. LE DÉAUT, *Septuaginta – Biblia zapoznana*, „Roczniki Biblijne i Liturgiczne” 37 (1984), 460.

² Por. J. SYNOWIEC, *Wprowadzenie do Księgi Psalmów*, Kraków 1996, 13.

³ A. TRONINA, *Teologia psalmów: wprowadzenie do lektury Psalterza*, Lublin 1995, 109.

⁴ R. LE DÉAUT, *Septuaginta – Biblia zapoznana*, 463.

ostateczną, zamierzoną przez Boga formę, z którą bezpośrednio wiąże się orędzie Nowego Testamentu⁵.

Jednak nie tylko i nie przede wszystkim dlatego nie wolno pomijać Septuaginty i o niej zapominać. Septuaginta od samego początku i przez długie wieki była Biblią Kościoła. Wywarła wielki wpływ na język i terminologię Nowego Testamentu⁶. Na jej podstawie tworzono przekłady Starego Testamentu na inne języki, w tym łacinę. W oparciu o ten właśnie tekst tworzyła się nie tylko chrześcijańska teologia, ale i liturgia.

Szczególne znaczenie ma przekład Psalterza stanowiący część Septuaginty. A. Tronina zwraca uwagę na niezwykle istotną rolę psalmów w liturgii Kościoła od samego jego początku. Grecki tekst psalmów tak bardzo różni się od hebrajskiego, że dla zachowania jedności w modlitwie całego Kościoła Księga Psalmów była w Kościele zachodnim jedyną księgą Biblii tłumaczoną tylko z greki, nigdy z hebrajskiego. Dzięki temu kościoły na Wschodzie i Zachodzie modliły się tymi samymi słowami, które uważano za natchnione⁷. Obok aspektu liturgicznego ważna też była rola psalmów w tworzeniu teologii patrystycznej. Bardzo wiele psalmów w wersji Septuaginty miało dla ojców wymowę mesjanistyczną, zupełnie niewidoczną w wersji hebrajskiej. Zresztą już autorzy Nowego Testamentu odwoływali się do terminologii Septuaginty. A zatem odrzucenie greckiej wersji psalmów nie tylko odcina nas od tradycji liturgicznej i teologicznej, ale i, jak podkreśla A. Tronina, powoduje utracenie wielu terminów wspólnych z orędziem ewangelicznym⁸.

Poniższe tłumaczenie dzieła Grzegorza może więc nie tylko przybliżyć Czytelnikowi samą w sobie interesującą myśl jednego z największych ojców Kościoła, ale przede wszystkim otworzyć nam na nowo drogę do Septuaginty.

2. TYTUŁY PSALMÓW

Tytuły czy nagłówki psalmów były obecne w Księdze od samego początku, lecz w większości są efektem kontemplacji psalmów w różnych kościelnych tradycjach. Wzbudzały one wielkie zainteresowanie autorów

⁵ Por. R. LE DÉAUT, *Septuaginta – Biblia zapoznana*, 464n.

⁶ Por. A. TRONINA, *Teologia psalmów*, Lublin 1995, 115.

⁷ Por. A. TRONINA, *Psalterz Biblii Greckiej*, Lublin 1996, 11.

⁸ Por. A. TRONINA, *Psalterz Biblii Greckiej*, 12.

chrześcijańskich. Pierwszy raz ich temat podjął już autor *Homilii o psalmach*, przypisywanej Hipolitowi. Komentowali je także Orygenes i Euzebiusz. Komentarz Grzegorza zajmuje jednak szczególne miejsce w historii literatury wczesnochrześcijańskiej, jest chyba jedynym dziełem poświęconym, przynajmniej teoretycznie, wyłącznie tytułom⁹.

Hipolit bronił natchnienia tytułów, Orygenes uważał je za godne wiary i wyjaśniał ich sens, jednak w czasach Grzegorza Diodor z Tarsu zakwestionował ich autentyczność i nazwał je wręcz błędnymi (ἔσφαλμέναι)¹⁰. Grzegorz broni natchnienia tytułów i ich związku z psalmami, nie można więc wykluczyć, że jego traktat ma charakter polemiczny¹¹.

Tytuły tworzone w Kościele nie zawierały aluzji do sensu literalnego, lecz stanowiły wyraz egzegezy typologicznej, dopatrującej się w psalmach przepowiedni mającego nadejść Chrystusa. Tytuły stanowią więc interpretację Psalterza, zakorzoną w nauce ojców i liturgii Kościoła¹².

3. PATRYSTYCZNE KOMENTARZE DO PSAŁTERZA

Najstarszym dziełem poświęconym psalmom jest poświęcony przez Hieronima traktat *De Psalmis* Hipolita. Autorstwo *Homilii o psalmach*, również przypisywanej Hipolitowi, jest niepewne¹³. Hieronim zaświadcza¹⁴, że Orygenes jako pierwszy skomentował cały Psalterz. Podaje też, że napisał on trzy rodzaje komentarzy: scholia, homilie oraz *tomy*¹⁵. Problem jednak się pojawia, gdy chcemy znaleźć te trzy teksty nawet w katalogach sporządzonych przez samego Hieronima¹⁶. Same dzieła Orygenesusa dotrwały do nas jedynie we fragmentach, przetrwało 9 homilii w tłumaczeniu Rufina, 74 homilie przetłumaczone, a raczej zinterpretowane przez Hieronima,

⁹ Por. GRÉGOIRE DE NYSSE, *Sur les titres des psaumes*, tłum. J. REYNARD, SCh 466, Paris 2002, 11-13.

¹⁰ Por. DIODOR Z TARSU, *Commentarii in Psalmos*, praef., Corpus Christianorum, Series Graeca 6, 6.

¹¹ Por. GRÉGOIRE DE NYSSE, *Sur les titres des psaumes*, 30n.

¹² Por. A. TRONINA, *Psalterz Biblii Greckiej*, 13.

¹³ Por. M.J. RONDEAU, *Les commentaires patristiques du Psautier (IIIe-Ve siècles)*, vol. 1: *Les travaux des Pères grecs et latins sur le Psautier: recherches et bilan*, Roma 1982, 27.

¹⁴ *Epistula* 112, 20, CSEL 55, 390.

¹⁵ HIERONIM, *Wstęp do XV Homilii Orygenesusa do Ezechiela*, GCS 33, Origenes Werke, t. 8, 318.

¹⁶ Por. M.J. RONDEAU, *Les commentaires patristiques du Psautier (IIIe-Ve siècles)*, vol. 1, 44n.

przechowane pod tytułem *Tractatus in psalmos* jako dzieło Hieronima, oraz 27 fragmentów dotyczących różnych psalmów, zachowanych w katenach¹⁷.

Komentarze do Księgi Psalmów pisali przed Grzegorzem także Euzebiusz z Cezarei, Atanazy z Aleksandrii, Apolinary z Laodycei, Diodor z Tarsu, Bazyli. Traktat Grzegorza wyróżnia się spośród innych podporządkowaniem egzegezy celowi, jakim jest ukazanie etapów rozwoju duchowego. Ma mniej rozważań filologicznych niż komentarz Orygenesesa i mniej historycznych niż dzieło Euzebiusza, ale jest bardziej jednorodny i logiczny¹⁸.

L. Alonso Schökel wymienia następujące typy patrystycznej egzegezy psalmów: historyczną, profetyczną, typologiczną, alegoryczną oraz prosopologiczną¹⁹. Ojcowie, oprócz Teodora z Mopsuestii, uznawali autorytet odniesień historycznych zawartych w tytułach psalmów i próbowali zharmozować je z opowieściami zawartymi w innych księgach biblijnych. Teodor nie uznawał za prawdziwe informacji historycznych zawartych w tytułach i szukał innych faktów, nawet z późniejszej historii Izraela, do których mogłyby nawiązywać psalmy. Trudno jednak znaleźć u ojców przykłady krytyki historycznej we współczesnym znaczeniu tego słowa.

W wielu psalmach ojcowie widzieli zapowiedź Chrystusa i Kościoła. Skoro psalmy zawierały prorocтва, słusznie nazywali Dawida prorokiem²⁰. Rodzajem prorocтва jest też w jakimś sensie typologia, która bazuje na podobieństwie dwóch wydarzeń. Τύπος oznacza formę, model, kopię, figurę. Typologia Ojców bazuje na przeświadczeniu, że jedno wydarzenie zapowiada inne, przyszłe. W takim rozumieniu najczęściej życie Dawida przepowiada życie i mękę Chrystusa. Trudno odróżnić typologię od alegorii. Alegoria jest bardziej otwarta, swobodna i poetycka od typologii, ale może być niebezpieczna, gdy zanadto skupia się na szczegółach. Prawdziwa alegoria nie neguje ani nie wyklucza sensu historycznego, lecz bazuje na nim i z niego wypływa.

¹⁷ Por. L. ALONSO SCHÖKEL, *I Salmi*, vol. 1, Roma 1992, 30 oraz *Interpretación de los Salmos hasta Cassiodoro. Síntesis histórica*, „Estudios Bíblicos” 47 (1989), 20.

¹⁸ Por. L. ALONSO SCHÖKEL, *I Salmi*, vol. 1, 33 oraz *Interpretación de los Salmos hasta Cassiodoro. Síntesis histórica*, 23.

¹⁹ Por. L. ALONSO SCHÖKEL, *I Salmi*, vol. 1, 20-26 oraz ten sam tekst w języku hiszpańskim: L. ALONSO SCHÖKEL, *Interpretación de los Salmos hasta Cassiodoro. Síntesis histórica*, 12-17.

²⁰ Termin *prorok* jest często wręcz technicznym określeniem Dawida, tak jak *apostoł* w sposób oczywisty odnosi się do św. Pawła.

M.J. Rondeau²¹ jako pierwszy dopatrył się interpretacji prosopologicznej w patrystycznej egzegezie psalmów, lecz nie wszyscy badacze uznają istnienie takiego rodzaju interpretacji. Interpretacja ta odwołuje się do wyrazu *πρόσωπον* w znaczeniu używanym w teatrze. Dawid, mówiąc w pierwszej osobie, może mówić w swoim imieniu lub w imieniu Chrystusa. W tym drugim wypadku Chrystus może mówić jako Bóg lub jako człowiek, w imieniu swoim lub swoich członków, czyli Kościoła. Kryterium, dzięki któremu można rozpoznać *πρόσωπον*, jest stosowność (*ἀρμοζόν*).

4. CEL EGZEGEZY GRZEGORZA

R. Heine zwrócił uwagę na następującą strukturę traktatu Grzegorza:

- 1) cel Psalterza (I, 1-4),
- 2) podział Psalterza na części i jego cel (I, 5-9),
- 3) znaczenie tytułów (II, 1-7),
- 4) psalmy pozbawione tytułów (II, 8-9),
- 5) znaczenie diapsalmy (II, 10),
- 6) nieściśłości między kolejnością psalmów a porządkiem zdarzeń znanych z historii (II, 11-16).

Taka forma jest według Heinego charakterystyczna dla starożytnych wprowadzeń do Księgi Psalmów i taki też charakter ma według niego traktat Grzegorza²². Jednakże, chociaż Grzegorz przejął elementy wprowadzenia od poprzedników, potraktował je w sposób zupełnie inny niż oni. Analizę każdego z nich podporządkował bowiem swojemu głównemu celowi, jakim było ukazanie rozwoju życia duchowego człowieka²³.

Wszystkie pisma egzegetyczne Grzegorza mają ten sam cel: ukazanie nieskończonego rozwoju duszy. Łatwo było Grzegorzowi rozpoznać etapy takiego rozwoju w kolejnych błogosławieństwach (*Homilie do błogosławieństw*) czy kolejnych wydarzeniach w życiu Mojżesza (*Życie Mojżesza*). Trudniejsze zadanie czekało go przy omawianiu Pieśni nad Pieśniami (*Homilie do Pieśni nad Pieśniami*) czy w homiliach *O tytułach psalmów*. Żadna z tych ksiąg nie opowiada bowiem ciągu wydarzeń ani nie zawiera po-

²¹ Por. M.J. RONDEAU, *Les commentaires patristiques du Psautier (IIIe-Ve siècles)*, vol. 2, *Exégèse prosopologique et théologie*, Roma 1985.

²² Por. *The Form of Gregory of Nyssa's Treatise on the Inscriptions of the Psalms*, *Studia Patristica* 32, Louvain 1997, 130.

²³ Por. *The Form of Gregory of Nyssa's Treatise on the Inscriptions of the Psalms*, 135.

ROZDZIAŁ I

Celem cnotliwego życia jest szczęście. Wszystko, w co wkładamy wysiłek, czynimy w jakimś celu. Jak celem medycyny jest zdrowie, a rolnictwa przygotowanie środków do życia, tak celem nabycia cnoty jest to, by człowiek cnotliwy był szczęśliwy. To jest właśnie zwieńczenie i kres wszystkiego, co się rozumie przez dobro. Słusznie odnosi się do boskiej natury to, co się w sensie ścisłym rozumie przez to wspaniałe określenie. Tak bowiem wielki Paweł nazwał Boga, stawiając szczęście ponad wszelkimi innymi teologicznymi określeniami, bo napisał w jednym z listów: *Szczęśliwy i jedyny władca, król królujących i pan panujących, jedyny, który ma nieśmiertelność, [26] zamieszkujący niedostępną światłość, którego żaden człowiek nie widział ani zobaczyć nie może, któremu cześć i panowanie na wieki*¹. Wszystkie te wzniosłe określenia Bóstwa są, moim zdaniem, definicją szczęścia. Gdyby bowiem ktoś został zapytany, czym jest szczęście, to udzieliłby godziwej odpowiedzi, gdyby poszedł za głosem Pawła i powiedział, że szczęściem jest to, co się nim nazywa w sensie właściwym i źródłowym, czyli natura, która jest ponad wszystkim; człowiek natomiast dostępuje szczęścia dzięki uczestnictwu w Tym, który naprawdę jest (τοῦ ὄντος ὄντος), bo taka jest natura Tego, który się udziela. A zatem szczęście człowieka polega na upodobnieniu się do Boga.

Skoro prawdziwe dobro jest ponad dobrem, a to jedno jest szczęściem i jest z natury godne pożądania, w czym uczestnictwo daje szczęście, słusznie więc boska Księga Psalmów ukazuje nam drogę ku niemu dzięki pewnemu zręcznemu i naturalnemu porządkowi (διὰ τινος τεχνικῆς τε καὶ φυσικῆς ἀκολουθίας), w prostym nauczaniu o różnych zjawiskach ukazując na rozmaite sposoby drogę do zdobycia szczęścia. Już na podstawie pierwszego psalmu można wyrobić sobie pogląd o treści całości. Podzieliwszy cnotę na trzy części, Pismo przypisuje każdej z nich stosowne szczęście:

¹ 1 Tm 6, 15n.

najpierw nazywa szczęściem wrogość wobec zła, bo stanowi ona początek drogi ku dobru; następnie szczęściem nazywa dbałość o rzeczy wznioślejsze i bardziej boskie, bo dzięki niej można już zakosztować dobra; na koniec upodobnienie się do Boga, które osiągają ci, co udoskonalili się dzięki dwóm poprzednim etapom, bo dzięki niemu i poprzednie stadia nazywają się szczęściem. To upodobnienie ukazane jest w obrazie nieustannie kwitnącego drzewa, do którego podobne jest doskonałe życie w cnocie. [27]

SPIS TREŚCI

WSTĘP	5
1. Psalterz ojców	5
2. Tytuły psalmów	6
3. Patrystyczne komentarze do Psalterza	7
4. Cel egzegezy Grzegorza	9
5. Data powstania traktatu	11
6. Wyznanie tłumaczki	12
BIBLIOGRAFIA	13
WYKAZ SKRÓTÓW	15
CZĘŚĆ PIERWSZA	17
Rozdział I	19
Rozdział II	21
Rozdział III	23
Rozdział IV	27
Rozdział V	30
Rozdział VI	32
Rozdział VII	34
Rozdział VIII	40
Rozdział IX	48
CZĘŚĆ DRUGA	51
Rozdział I	53
Rozdział II	55
Rozdział III	57
Rozdział IV	60
Rozdział V	62
Rozdział VI	65
Rozdział VII	68
Rozdział VIII	69
Rozdział IX	76
Rozdział X	80
Rozdział XI	84
Rozdział XII	90
Rozdział XIII	96
Rozdział XIV	104
Rozdział XV	113
Rozdział XVI	118
INDEKS BIBLIJNY	125